

Г.П. Пасемко,

к.е.н., доц., докторант кафедри економічної політики ХарРІ НАДУ

АГРАРНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто моделі аграрних відносин та їх суб'єкти. Проаналізовано регулятивну роль держави в розвитку аграрних відносин. Визначено, що критерієм ефективності державного регулювання аграрних відносин є стан аграрного виробництва і рівень реалізації економічних інтересів його суб'єктів.

Ключові слова: аграрні відносини, суб'єкти аграрних відносин, моделі аграрних відносин, економічні інтереси, земля-капітал.

16 травня 2008 р. Україна формально стала членом СОТ. Це означає, що до проблем подолання кризових явищ, які існують в аграрному секторі країни, додаються проблеми конкуренції на світовому ринку, а це потребує таких економічних змін, які можна порівняти з тими, що відбувалися на межі ХХ-ХХІ ст. Ці зміни досягнуть своєї мети лише за умови державного регулювання з метою оптимізації економічних інтересів всіх суб'єктів аграрних відносин. Це регулювання і з наукової, і з практичної точок зору буде ефективним лише за умови коли усвідомлено, що таке аграрні відносини, хто є їх суб'єктами, які особливості кожного з них, на які інтереси і до якої межі може вплинути держава, щоб забезпечити розвиток аграрних відносини за світовими критеріями.

Наукові дослідження з проблем аграрних відносини свідчать про різноманіття в самому понятті аграрних відносини. Це різноманіття зумовлено не стільки суб'єктивними дослідницькими факторами, скільки складністю самого поняття, різною глибиною розробки проблем і різноманітним підходом до практичних аспектів розвитку аграрних відносини. Найбільш поширеним є погляд, що аграрні відносини – це одна з найважливіших сторін виробничих відносин у різних суспільно-економічних системах з приводу використання землі та інших природних багатств. Така точка зору притаманна значній кількості вітчизняних вчених: П. Маслоу [1], М. Туган-Барановському [2], М. Чаянову [3], І. Лукінову [4], І. Буздалову [5] та ін. Із зарубіжних учених, окрім представників марксистської точки зору, можна відзначити погляди Д. Самнера [6], В. Раттана [7], Й. Хайямі [7].

Досить поширеною є точка зору, коли аграрні відносини і їх держане регулювання визначаються власністю на землю. А оскільки формою реалізації цієї власності є земельна рента, то аграрні відносини фактично зводяться до пов'язаних із землею рентних відносин. До прихильників цього аспекта відносяться А. Пезенті [8], Р. Барр [9].

Поширеною є концепція, в якій аграрні відносини базуються на господарсько-організаційному підході до них. У вітчизняній науці вона сформувалася на початку ХХ ст. Її засновниками є О. Скворцов [10] і М. Кондратьєв [11]. Хоча в чистому вигляді ця точка зору не зустрічається, але вплив її при вирішенні багатьох проблем, пов'язаних з аграрними відносинами, є досить відчутним. І з наукової, і з практичної точок зору протиставлення зазначених концепцій є безплідним і тому недоцільним. Кожна з них зробила і робить свій внесок в розуміння аграрних відносин саме як об'єкта держаного регулювання, оскільки держава як регуляторний орган суспільства втручається як у фундаментальні, так і в практичні економічні й організаційні аспекти існування аграрних відносин.

Мета цієї статті полягає в такому: 1) урахувати зміни в розумінні аграрних відносин під кутом зору розвитку передумов їх існування; 2) визначити сучасні особливості суб'єктів аграрних відносин та можливості впливу на них держави; 3) виявити нові тенденції впливу держави на аграрні відносини.

Загальнотеоретичною основою дослідження аграрних відносин є концепція факторів виробництва з сучасними її модифікаціями. Головною з цих модифікацій виступає обґрунтована А. Маршаллом необхідність фактором виробництва вважати організаційно-управлінський фактор [12, с. 208 – 210]. З точки зору регуляторного впливу держави на аграрні відносини, це положення має фундаментальне значення. Як свідчить первісний виклад цієї проблеми, а потім її подальша наукова і теоретична трактовка, цей фактор відрізняється від інших: по-перше, його існування виражає себе в тому, що він “просякає” всі інші фактори як їх регулятивна ланка, по-друге,

його існування пов'язане з поглядом, що учасниками аграрних відносин є реальні, живі особистості. Це означає, що в функціонуванні цього фактора сильнішим, порівняно з іншими, є суб'єктивний момент, що значно підвищує роль стосовно нього як держави в цілому, так її окремих інститутів. Наприклад, стосовно функціонування капіталу і землі фундаментальне значення управлінського фактора полягає в тому, що він дозволяє не просто поєднати ці фактори, але й передбачити майбутнє стосовно них і діяти відповідно до цього в поточний момент [12, с. 209].

Зважаючи на вплив організаційно-управлінського фактора, на наш погляд, доцільним є рольовий підхід до регулятивних державних відносин. Поєднальною ланкою всіх цих ролей є економічний інтерес, який зумовлює економічну природу зв'язків між суб'єктами аграрних відносин, а сама ця природа, у свою чергу, є виразом відносин власності, тобто відносин присвоєння матеріальних і життєзабезпечувальних ресурсів.

Реальною особливістю аграрних відносин є те, що в кожному конкретному їх суб'єкті на практиці можуть утілюватися риси багатьох ролей. Наприклад, підприємливий господар-селянин (фермер) може бути одночасно не тільки працівником, але і власником землі і засобів виробництва, тобто капіталу. Зважаючи на цю особливість, можна виокремити декілька моделей аграрних відносин стосовно яких держава, з регуляторної точки зору, повинна поводитися різним чином, якщо вона прагне забезпечити реальні регуляторні можливості.

Найбільш старою і в певному відношенні фундаментальною є така модель, за якої суб'єкт аграрних відносин одночасно виступає як працівник на землі, її власник, а також власник засобів виробництва.

Регуляторна роль держави стосовно селянина, який є визначальним суб'єктом аграрних відносин, полягає в тому, щоб на практиці вирішувати суперечності між ефективністю і соціальною цінністю селянської праці, забезпечувати вільне селянське землеволодіння, розвивати і підтримувати підприємницькі здатності селян, захищати їх від нееквівалентного обміну і

інших порушень ринкових принципів, на шлях яких може стати соціально організоване, або навіть монополізоване, підприємництво [15, с. 22 – 31].

Зміст наступної моделі полягає в тому, що економічними суб'єктами аграрних відносин виступають, з одного боку, землевласник, якому належать інші засоби виробництва, з іншого – найманий працівник. Регуляторна роль держави полягає тут у тому, щоб, по-перше, забезпечити захист кожного із суб'єктів цих відносин, причому особливий підхід необхідний до захисту інтересів найманої праці. Це впливає з того, що найманий працівник є приватним власником належного йому товару – робочої сили, а вона повинна захищатися, як і будь яка інша приватна власність, про що дуже часто забувається на практиці. По-друге, найманий працівник при встановленні і реалізації договірних відносин є більш слабкою стороною.

Модель, коли всі передумови аграрного виробництва – праця, земля і капітал – належать різним суб'єктам, з точки зору державного регулювання аграрних відносин, відрізняється від попередньої тим, що держава повинна втручатися в реалізацію права на оренду землі, а також здійснювати особливий контроль за власником капіталу, оскільки саме він є об'єднальною ланкою інтересів власника землі і власника робочої сили – найманого працівника. Зважаючи на значну суперечність цих інтересів, їх регулювання вимагає, по-перше, зваженої і виправданої на практиці системи законодавчих актів, тобто таких інструментів легітимізації відносин, які можна захищати за допомогою судової гілки влади, тобто за умов рівності перед законом. По-друге, державі доцільно заохочувати об'єднання суб'єктів цієї моделі, оскільки вони можуть виконувати функції взаємного контролю та інститутів стримування своїх партнерів щодо дій, які порушують не тільки закони, але і фундаментальні інтереси учасників цих відносин [13, с. 199 – 235].

Слід зазначити, що розглянуті моделі аграрних відносин є моделями аграрних відносин у вузькому розумінні цього слова, тобто такими, що охоплюють безпосередніх учасників аграрного виробництва, на практиці ж

аграрні відносини виступають як більш складне і широке явище. Вони є системою відносин: а) у сільському господарстві; б) взаємозалежності сільського господарства і інших галузей народногосподарського комплексу, оскільки вони знаходяться під впливом специфіки сільського господарства і використання землі як визначального фактора виробництва; в) пов'язаних із самостійним значенням управлінсько-організаційного фактора виробництва, причому з точки зору суспільства і його впливу на аграрне виробництво, основним суб'єктом зазначених форм відносин починає виступати держава, як суб'єкт владного регулювання. Відрізнення двох типів аграрних відносин враховується як вітчизняними так і зарубіжними науковцями і практичними діячами [6; 7; 13], що знаходить своє відбиття в реальних пропозиціях і рекомендаціях стосовно аграрного виробництва [14].

Цей аспект є найскладнішим з точки зору державного регулювання, оскільки він виходить за межі однієї галузі, не має такої чіткої визначеності, як аграрні відносини у вузькому розумінні, крім того, тут перехрещуються інтереси суб'єктів, які в своїй діяльності керуються надзвичайно суперечливими стосовно один одного принципами. Критерій підходу до цього аспекта аграрних відносин, на наш погляд, може бути один – рівень реалізації сільським господарством своєї суспільної і загальнолюдської функції: тобто участі в забезпеченні належного рівня якості життя і продовольчої безпеки на засадах сталості розвитку аграрних відносин. Але при цьому слід виходити з того, що визначальною ланкою аграрних відносин в широкому розумінні все ж виступають аграрні відносини у вузькому розумінні, тобто ті, що безпосередньо забезпечують ефективне аграрне виробництво. Без цього всі інші аспекти втрачають свій сенс, хоча за певних умов можуть набути визначальної ролі. Таким чином, критерієм ефективності державного регулювання аграрних відносин є стан аграрного виробництва і рівень реалізації економічних інтересів його безпосередніх суб'єктів. Щоб домогтися такого стану, державне регулювання аграрних відносин повинно орієнтуватися на економічні аспекти підходу до власності.

Зараз увага держави зосередилася на проблемах відчуження. Особливо це стосується відчуження землі, тобто легітимізації юридичного права на її привласнення, що видно з тих перепитій, які відбуваються при вирішенні владою проблем купівлі-продажу землі і впливу цього процесу на стан аграрного виробництва і суспільства в цілому. Визначаючи виключне значення цієї проблеми, слід враховувати, що вплив її на стан аграрних відносин, а значить, і аграрного виробництва, має ефект айсбергу, тобто прихованості значної частини проблем. Цей ефект особливо гостро виявляє себе, коли не враховано та не відрегульовано всі інші аспекти власності на землю. Наприклад, паювання практично впровадило, з юридичної точки зору, приватну власність на землю, але як економічне явище ця власність не набула ні закріплення, ні суспільно ефективних економічних форм, що є глибинним джерелом кризових явищ в аграрній сфері. Такий стан справ, на наш погляд, склався і під впливом держави. Тут мається на увазі, що нею фактично нехтувалися проблеми користування, розпорядження і володіння землею. Вони були пущені фактично на самоплив. Зазначені аспекти проблем вимагають підходу з боку держави до аграрних відносин як відносин діяльнісних.

Користування означає поєднання об'єкта власності з працею, діяльністю. На наш погляд, з точки зору регулювання аграрних відносин, ця їх ланка виявилася найбільш слабкою. Це знайшло свій вираз у тому, що занехаяним виявився стан матеріального забезпечення сільського господарства, не вирішувалися питання захисту робочої сили в аграрному секторі, причому не лише її відтворення, але й належного поточного задоволення потреб, без чого неможливе ефективне виробництво. Розпорядження довгий час не було відрегульовано в законодавчому відношенні. Лише в Земельному кодексі України 2004 р. було сформульовано основоположні принципи цієї ланки власності на землю [15, с. 244 – 257], але належної конкретизації вона не знайшла до цього часу. Хоча, наприклад у США, організаційна роль держави і підвладних їй

наукових і організаційно-методичних інститутах займає головне місце [16, с. 54 – 73].

Надзвичайно важливим аспектом розпорядження є його кадрове забезпечення. Технічне забезпечення цього процесу теж знаходиться у кризовому стані, але особливо незадовільне втручання держави в регулювання аграрних відносин стосується володіння. Володіння – це, по-перше, підпорядкування користування і розпорядження інтересам власника, в умовах ринкової економіки – підприємця, по-друге, встановлення оптимальних економічних зв'язків у межах суспільного поділу праці з метою задоволення економічних інтересів підприємців. За загальним визначенням, з точки зору аграрного виробництва головною проблемою тут є паритет обміну діяльністю між аграрним сектором і іншими секторами, що його обслуговують. Проблему паритету П. Самуельсон назвав “великою фермерською проблемою”, тобто такою, що визначає як сталість аграрного виробництва, так і створення економічних засад його відтворювальних процесів і задоволення зростаючих потреб працівників [17, с. 67-68]. Порушення цього принципу та його рівень є загальноекономічним критерієм ефективності державного регулювання аграрних відносин. Ця ефективність напряду корелюється з ефективністю виробництва. Так, за даними, що наводилися Самуельсоном, найбільш сприятливі роки розвитку аграрного виробництва співпадали з роками коли “ножиці цін”, тобто неспівпадання темпів їх зростання в аграрному і промисловому виробництві, були найменшими. Схожа тенденція спостерігається і в аграрному виробництві України. Але при цьому слід застерегти від двох підходів до цієї проблеми: по-перше, це проблема не суто управлінська, вона не може вирішитися лише способом запровадження певних обмежень, владного тиску тощо. Регуляторна роль держави полягає у створенні механізму впливу на економічні інтереси суб'єктів аграрного виробництва та інших економічних сфер. Загальний принцип такий: зростання “ножиці цін” повинно бути не вигідним для суб'єктів аграрних відносин в широкому розумінні цього

слова. На наш погляд, це стосується всіх суб'єктів. Зараз ціни на засоби виробництва зростають швидше, ніж на сільськогосподарську продукцію, але в умовах продовольчої кризи тенденція може набути зворотного характеру, і виникне проблема узгодження цін, джерелом якої є уже аграрне виробництво. По-друге, питання диспаритету не може бути справою лише держави. Держава повинна регулювати економічні відносини в цій сфері, а не здійснювати безпосередні управлінські дії. Це означає, що вирішення проблеми “ножиці цін” безпосередньо пов'язано, з одного боку, з підтримкою селян і селянських об'єднань, які б спільними силами, шляхом впливу на своїх партнерів, могли забезпечувати обмін за принципами еквівалентності, а з іншого, більш послідовно й ефективно впроваджувати антимонопольні дії, оскільки нееквівалентний обмін і порушення принципів паритету фактично випливає з монопольного становища певних ланок виробництва, торговельного підприємництва і кредитних закладів.

Переважно підприємницький характер сучасних аграрних відносин накладає свій відбиток на особливості суб'єктів цих відносин, що врешті-решт, визначає специфіку їх державного регулювання. Ці особливості виявляють себе основним чином у сфері аграрного виробництва у вузькому розумінні. Головні з них такі: по-перше, власник землі з економічної точки зору є спочатку власником елемента природи, але вирішальні можливості цього елемента визначаються вкладенням у землю капіталом, тобто фактичним перетворенням землі на землю-капітал. Причому зростання землі-капіталу пов'язано не лише з додатковими вкладеннями капіталу в землю, але також із двоїстою функцією поточних вкладень в землю. Ці вкладення не тільки відтворюють витрати, що здійснені для отримання конкретного урожаю, вони також є об'єктивною умовою поліпшення якості землі й набуття нею рис основного капіталу. Оскільки суспільство зацікавлене в розширенні виробництва сільськогосподарської продукції, держава повинна захищати зростання землі-капіталу, особливо це стосується орендарів. Необхідність такого захисту існує у зв'язку з можливістю припиненні

орендної угоди втрати ними тих коштів, що вкладені в землю-капітал, а це підриває їх зацікавленість у зростанні вкладень у землю. Зважаючи на світову тенденцію ширшого запровадження орендних відносин, вирішення цієї проблеми із набуттям в Україні цивілізованих форм оренди обов'язково стане однією з важливих передумов оптимізації аграрного виробництва як виробничої форми упорядкування інтересів орендаря і власника землі. Суперечливими і тому надзвичайно складними для державного регулювання є економічні інтереси підприємця, як самостійного суб'єкта аграрних відносин безпосередньо у сфері аграрного виробництва. Ця суперечливість виявляє себе в тому, що він зацікавлений у підвищенні продуктивності праці землероба і, в той же час прагне досягти цього при найменших, а можливо, і зовсім без витрат з його боку. Регуляторна роль держави стосовно цього суб'єкта, як свідчить практика, охоплює декілька напрямів. Перший з них полягає в тому, щоб захистити безпосередньо виробника і забезпечити такий рівень задоволення його потреб, щоб це не позначилося негативно на якості його робочої сили.

Другий напрямок полягає в економічному стимулюванні й розширенні придбання та ефективного використання засобів виробництва шляхом, наприклад, впровадження сучасних форм кредитування (лізинг), захисту від таких, що перевищують здоровий глузд, банківських відсотків, підтримки вітчизняного виробника засобів виробництва. Нарешті, третім напрямком виступає така диверсифікація ринкових відносин і зв'язків, за якої кожний тип підприємницької діяльності а аграрному секторі мав би свою нішу.

При регулюванні ринкових економічних інтересів аграрних виробників, як суб'єктів аграрних відносин в широкому розумінні, держава повинна враховувати можливість виникнення парадоксального ефекту, який полягає в тому, що виробник зацікавлений у зростанні виробництва свого окремого господарства і, у той же час, не менше зацікавлений в скороченні загального обсягу виробництва продуктів харчування. Джерело такого суперечливого інтересу полягає в тому, що для аграрного виробника втрати

від скорочення власного виробництва за умови, що воно не припиниться зовсім, значно менші, ніж додатковий прибуток, що виникає при зростанні цін в умовах значного скорочення виробництва продовольства. Для вирішення цієї проблеми держава може використати як економічні, так і владні повноваження. Економічні повноваження полягають у використанні механізму ціноутворення, регулювання експортних операцій, в економічних санкціях при скороченні виробництва, які в сучасних умовах йдуть на зміну заохочення щодо скорочення виробництва, як це мало місце в США.

Владні санкції полягають у безпосередньому державному контролі доцільності зростання цін шляхом аналізу собівартості виробництва продукції, заборони виробничого перепрофілювання виробництва, наприклад, із вирощування технічних культур, що уже в сучасних умовах є одним із джерел значного підвищення цін на продовольство. Критерієм усіх цих заходів є забезпечення продовольчої безпеки, тобто гарантії оптимального задоволення потреб в продукції сільського господарства навіть в його кризових ситуаціях.

Серед проблем працівника на землі як суб'єкта аграрних відносин вважаємо необхідним звернути увагу на таку. Згідно з правилами СОТ, виробник продукції у присадибному господарстві і взагалі малий виробник не буде мати права самостійного виходу на ринок. Щоб це не стало в Україні катастрофою як для цього типу господарств, так і для ринку продовольчої продукції в цілому, тобто щоб зберегти таке виробництво, є один вихід – об'єднати його у виробничо-збутові кооперативи. Ця проблема не є такою важкою, як може здатися на першій погляд, оскільки Україна, починаючи з 90-х рр. XIX ст. по 20-ті рр. XX ст., нагромадила великий досвід кооперативного руху. Зважаючи на позитивну роль цього досвіду, усі визначні вітчизняні економісти були гарячими прибічниками розвитку такої форми економічних відносин. Слід із цієї точки зору згадати фундаментальну працю М.І. Туган-Барановського “Соціальні функції кооперації” [18]. Якщо

підсумувати принципи, на яких повинні базуватися кооперативні аграрні відносини, то в найзагальнішій формі вони зводяться до такого:

- поширення сфери дії конкретної кооперації на відносно невеликий круг господарств, щоб її діяльність була під контролем громадськості;

- реалізацію товарів і на ринку і для членів кооперативу здійснювати за ринковими цінами, причому продаж товарів і надання послуг повинні здійснюватися тільки за готівку;

- розподіл отриманого прибутку на дві обов'язкових частини: одна повертається членам кооперативу, щоб створити додаткову зацікавленість у його діяльності, друга повинна йти на розширення і зміцнення матеріальної бази, основного чи запасного капіталу кооперативу;

- коли мова йде про кредитування, то гроші слід давати лише членам свого кооперативу і тільки на виробничі потреби, при чому таким господарям, які відомі як ефективні виробничники;

- працю в складі правління кооперативів слід вважати громадським обов'язком, щоб посади не перетворилися на поле кар'єристських спрямувань і прагнень, збагачення за рахунок кооперативу.

Регуляторна роль держави, зважаючи на економічну природу кооперативів, як колективних суб'єктів аграрних відносин, також з урахуванням вітчизняного досвіду, може здійснюватися в таких напрямках:

- економічно обґрунтувати і законодавчо закріпити форми участі малих і середніх аграрних виробників в різних типах кооперативів;

- впроваджувати і економічно підтримувати всі рівні взаємодії кооперативних об'єднань, починаючи від первинної ланки і закінчуючи всеукраїнськими об'єднаннями;

- визначити і гарантувати на практиці можливі пільги кооперативів, які стосуються їх участі на ринку (забезпечення засобами виробництва, гарантованими місцями продажу продукції на ринку, захисту від монопольних угруповань та рейдерів тощо);

– гарантувати недоторканість і збереження майна кооперативів, контроль над його рухом і забезпечення реалізації (продажу) лише за згодою членів кооперативу за умов аукціону;

– кадрове забезпечення діяльності кооперативів здійснювати, в основному за рахунок держави, оскільки саме вона здатна забезпечити найбільш ефективні форми підготовки шляхом існування спеціалізованих вищих і середніх навчальних закладів, а також безперервної освіти, через підвищення кваліфікації.

Сучасні тенденції розвитку аграрних відносин свідчать про перетворення організації управління на самостійний фактор виробництва. Таке перетворення, з економічної точки зору, означає перетворення держави на суб'єкта аграрних відносин.

Держава як суб'єкт аграрних відносин відіграє системостворювальну роль стосовно всієї системи аграрних відносин. Ця роль забезпечується легітимізацією економічного і правового становища суб'єктів аграрних відносин, забезпеченням рівних умов їх діяльності, оптимізацією їх діяльності за допомогою ринкових важелів з огляду на загальні інтереси суспільства, тим, що держава виконує своє призначення, як об'єднаного суб'єкта аграрних відносин шляхом участі у вирішенні економічної долі кожного суб'єкта аграрних відносин.

Регуляторна роль держави як суб'єкта аграрних відносин змінюється і розвивається під впливом змін у загальній економічній кон'юктурі. Такими постають зміни, пов'язані зі вступом України до СОТ. Вони вимагають від держави активних форм сприяння розвитку аграрного виробництва, забезпечення його конкурентоспроможності, захисту, у разі потреби, інтересів вітчизняного виробника і споживача. Загальним критерієм ефективності регуляторної ролі держави в сфері аграрних відносин є гарантування продовольчої безпеки держави.

Список використаних джерел*

1. *Маслов П.П.* Аграрный вопрос в России. – М.: Дело, 1917. – Т. 1. – 385 с.
2. *Туган-Барановський М.І.* Політична економія. – К.: Наук. думка, 1994. – 264 с.
3. *Чаянов А.В.* Избранные труды. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 431 с. – (Серия “Статистическое наследие”).
4. *Лукинов И.И.* Воспроизводство и цены. – М.: Экономика, 1977. – 431 с.
5. *Буздалов И.Н.* Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления. – М.: Academia, 2005. – 344 с. – (Серия “Монографические исследования: экономика”).
6. *Agricultural policy reform in the United States/ Ed. by Daniel Sumner.* – Washington, D.C.: The AEI Press, 1995. – 289 p.
7. *Yujiro Hayami, Vernon Ruttan.* Agricultural Development: An International Perspective. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1985. – 506 p.
8. *Пезенти А.* Очерки политической экономии капитализма: В 2 т.: Пер. с итал. – М.: Прогресс, 1976. – Т. 1. – 839 с.
9. *Barr P.* Политическая экономия: В 2 т.: Пер. с фр. – М.: Междунар. отношения, 1995. – Т. 2. – 750 с.
10. *Скворцов А.И.* Основания политической экономии. – СПб.: Типогр. И. Гольдберга, 1898. – 432 с.
11. *Кондратьев Н.Д.* К вопросу об особенностях условий развития сельского хозяйства СССР и их значении. 8 октября 1927 г. // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 7. – С. 187 – 210. – (Из архива партии).
12. *Маршалл А.* Принципы экономической науки: В 3 т.: Пер. с англ. – М.: Прогресс; Универс, 1993. – Т. 1. – 414 с. – (Экономическая мысль Запада).
13. *Макаренко П.М.* Моделі аграрної економіки. – К.: ННЦ “Ін-т аграр. екон.”, 2005. – 681 с.
14. *Могільний О.М.* Регулювання аграрної сфери. – Ужгород: ІВА НАН України / Ін-т екон. прогнозування, 2005. – 400 с.
15. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 654 с.
16. *School of Agricultural Banking, Credit and Finance: Assistance to Countries Transitioning to a Market Economy, September 21, 1996. – October 10, 1996. – Department of Economics Iowa State University.* – 127 p.
17. *Самуэльсон П.* Экономика: В 2 т.: Пер. с англ. – М.: НПО “Алгон” ВНИИСИ, 1992. – Т.2. – 416с.
18. *Туган-Барановский М.И.* Социальные основы кооперации. – М.: Моск. город. ун-т им. А.Л. Шанявского, 1918. – 255 с.

Pasemko G.P. Agrarian attitudes as part of state regulation.

Models of agrarian attitudes and its subjects were scrutinized. State's role in the agrarian's attitudes was analyzed. Determined: condition of agrarian production and level of economy interests realization by its subjects are state's regulation of agrarian attitudes criterion.

Key words: Agrarian attitudes, subject's of agrarian attitudes, agrarian attitude's models, economy interests, land-capital.

Пасемко Г.П. Аграрные отношения как объект государственного регулирования.

Рассматриваются модели аграрных отношений и их субъекты. Проанализирована регулирующая роль государства в развитии аграрных отношений. Отмечается, что критерием эффективности государственного регулирования аграрных отношений является

* У порядку посилань.

состояние аграрного производства и уровень реализации экономических интересов его субъектов.

Ключевые слова: аграрные отношения, субъекты аграрных отношений, модели аграрных отношений, экономические интересы, земля-капитал.